

L'ART DEL SET-CENTS A LA PARROQUIAL DE MARIA DE LA SALUT: ELS ESCULTORS DEIÀ, BENNÀSSER I ELS CARBONELL

Miquel Pou Amengual

Llicenciat en Història de l'Art

Resum: A partir del primer llibre de confraries que s'ha conservat de la parroquial de Maria de la Salut (Mallorca) s'analitza l'obra de diversos artistes que obraren en aquest temple. Els artistes que hi participaren a partir del segon terç del segle XVIII van ser l'escultor Joan Deià que realitzà el retaule de sant Josep; l'escultor Gabriel Bennàsser que aportà l'obra del retaule major; l'escultor Antoni Carbonell que fabricà l'estàtua de sant Sebastià i el pintor Miquel Carbonell que obrà tasques de daurat així com diverses pintures. L'estudi, a més de desenvolupar la participació d'aquests autors dins el temple, aporta documentació biogràfica que amplia i contextualitza la vida d'aquests escultors i pintors que treballaren a Mallorca durant aquesta època.

Paraules clau: Barroc, Joan Deià, Gabriel Bennàsser, Miquel Carbonell, Antoni Carbonell, Andreu Carbonell.

Abstract: From the first book of guilds preserved of the parish of Maria de la Salut (Mallorca) the work of artists who worked in this temples is hereby analysed. The artists who participated in the second third of the 18th century were the sculptor Joan Deia who made the altarpiece of St. Joseph, the sculptor Gabriel Bennàsser who made the central altarpiece, the sculptor Antoni Carbonell who made the statue of St. Sebastian and the painter Miquel Carbonell who contributed various paintings. The study also provides biographical documentation that contextualizes the lives of these sculptors and painters who worked in Mallorca..

Key words: Baroque, Joan Deià, Gabriel Bennàsser, Miquel Carbonell, Antoni Carbonell, Andreu Carbonell.

Rebut el 26 de maig. Acceptat el 10 de novembre de 2015.

Abreviatures: ACM = Arxiu Capitular de Mallorca, ADM = Arxiu Diocesà de Mallorca, AMP = Arxiu Municipal de Palma, APP = Arxiu Parroquial de Petra, ARM = Arxiu del Regne de Mallorca, BSAL = *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, GEM = *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, GEPEB = *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*.

1. Introducció

L'any 2013 el professor Bartomeu Pastor publicà un laboriós estudi sobre l'església parroquial de Maria de la Salut. El llibre és un treball que recull la història d'aquest temple religiós des de diverses vessants. L'obra estudia l'origen i l'evolució del recinte (institució i espai): els orígens, l'administració religiosa, l'evolució i eixample de l'edifici o les obrieres.¹

Malauradament, i el mateix estudi ho reconeix, manca una anàlisi en profunditat de l'obra artística, especialment del segle XVIII, que fou quan l'embranchida del temple fou major. Sobre aquest aspecte ens referim no sols a l'estudi formal o purament epidèrmic de l'art religiós, doncs aquesta qüestió ja estaria recollida en el llibre, sinó pel que fa a l'aspecte documental, arxivístic i atributiu d'algunes peces que es feren i que s'han conservat. En aquest cas desenvoluparem les obres que foren realitzades per l'escultor Joan Deià que elaborà el retaule de sant Josep i de l'escultor Gabriel Bennàsser que realitzà el retaule major. Els dos mobles retaulístics són peces que encara es conserven i es poden contemplar dins l'església de Maria. Així i tot, també seguirem les obres que van realitzar diversos Carbonells (Miquel i Antoni) que fabricaren peces pictòriques i escultòriques, a més de continuar en el treball iniciat per l'escultor Deià, per exemple, amb el procés del daurat.

La base documental de la qual abstrurem les fonts documentals i que conformarà la columna direccional d'aquest treball és un manuscrit conegut pels estudiosos que s'interessaren per aquesta església. El professor Pastor va fer esment al *Llibre de Confraries, 1731-1785*; un recull comptable que l'historiador mossèn Gaspar Munar havia utilitzat per elaborar la seva síntesi sobre aquest temple a l'any 1958² i que ha restat, fins ara, en dipòsit desconegut pels investigadors que s'han interessat sobre el tema. Aquest perdut manuscrit conforma una part de l'aplec de llibres i documents de l'arxiu parroquial de Maria de la Salut que anaren a parar a l'Arxiu Diocesà de Mallorca.³ Quasi cap d'aquesta documentació va ser utilitzada pel darrer estudi sobre aquest temple que ja hem mencionat i, com hem fet referència, a partir del llibre de confraries del segle XVIII aquest article vol conformar o perfilar l'estudi d'algunes de les peces que es crearen.

Així mateix, donat que els artistes que tractam encara resten, en diversa mesura, poc coneguts intentarem fer una aproximació biogràfica en la mesura del que ens ha estat possible.

2. Sobre l'escultor Deià i els Carbonell: el retaule de sant Josep, la pintura de sant Francesc Xavier i l'escultura de sant Sebastià

El primer artista que tenim documentat que intervení a la parroquial de Maria va ser l'escultor Joan Deià Pons (1684-1765) i, com veurem, estava casat amb Eugènia Barceló. El matrimoni tengué tres fills: Nicolau, Elisabet i Maria.

¹ PASTOR SUREDA, B.: *L'església de Maria: de Vicaria a Parroquia (1696-1913)*, Palma, 2013.

² MUNAR I OLIVER, G.: *Parroquia y Santuario de Ntra. Sra. de la Salud de la Villa de Maria*, Palma, 1958.

³ ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70. El manuscrit forma part de la sèrie documental històrica d'aquest temple i, segurament, és el gruix del fons històric que es pot trobar d'aquesta institució de la part forana. L'aplec és format (entre llibres, manuscrits i lligalls) per 115 unitats: 1-16. Baptismes (1696-1913); 17-29. Matrimonis (1696-1927); 30-41. Defuncions (1678-1935); 42-51. Pàrvuls (1715-1918); 52-69. Lligalls de minuts sacramentals (1737-1934); 70-103. Obrieres i confraries (1731-1934); 104-108. Culte i fàbrica (1731-1938); 109-115. Miscel·lània (1887-1930). Pel que fa a la sèrie d'obrieres el conjunt sol fer referència als segles XIX i XX, excepte uns pocs que s'inicien a finals del segle XVIII i la unitat 70 que és la que utilitzarem per aquest estudi.

Pel que fa a l'aspecte artístic; l'escultor Deià ingressà de manera tardana, amb vint anys, d'aprenent al taller de l'escultor Joan Antoni Oms (1707). El pare, Nicolau Deià,⁴ va ser qui l'avalà, de totes maneres, i gràcies a una disposició del virrei, amb quatre anys de formació pogué avançar la data de mestria i entrà dins el gremi el 1711.⁵ Aquest escultor devia tenir una forta personalitat com veurem a partir dels tràmits notarials que deixà i que indiquen un control força gran sobre els familiars pròxims. En aquesta concepció també ajuda la relació, en primera persona, que va fer l'escultor dels artistes que treballaven el 1749 a Ciutat de Mallorca: *...Moltíssims són los artistes que jo tinch coneguts qui habiten en la present... i com a professor que som de l'art de sculptor conec a tots los sculptors que en ella hy ha...*⁶ Alguns d'ells, per altra banda, degueren estar especialment vinculats amb aquest escultor perquè els utilitzava de testimoni per algunes de les seves actes notarials, per exemple: els escultors Pere Colom i Jaume Fabrer. El primer, a més, després de dos anys de formació dins el taller de l'escultor Sebastià Pou va passar, el 1714, a ser aprenent dins el seu obrador. Per altra banda, encara que en la relació feta per Deià el 1749 deixava constància de conèixer a bastament el món artístic illenc, la presència de l'escultor dins el gremi, pel que fins ara es coneix, fou bastant minsa: el 1714 presentà a l'examen de mestria a Macià Cabanellas⁷ i s'han trobat alguns anys que actuava de testimoni en les actes del gremi (1710) o assistint a les reunions (1718, 1719).⁸

L'obra d'aquest escultor és diversa. Un dels primers treballs fou visurant el retaule major de Pere Bauçà per Mancor de la Vall i seguí amb obres com: el retaule de la Mare de Déu de la Soledat pel convent dels Mínims a Ciutat (1717), el retaule de sant Francesc de Paula pel convent de Santa Maria del Camí (1718-1737), diverses claus de volta per Binissalem o Muro, com també, diverses obres per a l'església de sant Marçal (1728-1734), el retaule de sant Josep per Banyalbufar (1728); així com treballs pel convent de santa Teresa, pel monestir de sant Bartomeu a Inca o a la Seu de Mallorca col·laborant amb Dardanone (retaule Major, retaule del sant Crist del Davallament), entre d'altres treballs. S'ha dit que degué aconseguir una bona posició econòmica, el fill va ser metge i treballà per diversos regiments de l'exèrcit espanyol així com a l'Hospital Militar de Mallorca.⁹ D'aquest darrer

4 A més de la informació documental que exposarem sobre l'escultor i la relació familiar, més econòmica que familiar que tenia amb ells, també trobam el pare de l'escultor que deixà testimoni notarial el 25 de setembre de 1694 juntament amb la seva sogra, Elisabet Balle, de diversos deutes que havien contret amb Coloma Barceló i Bordoy que els anava prestant diners *...per bon amor...*: 05/11/1689; 27/11/1689; 04/01/1690; 14/02/1690 (ARM, Notaris, T-563, f. 231v-233v).

5 GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca entre els Àustries i els Borbons: llibre de cartes i exàmens del col·legi de pintors i escultors començant 1659 fins a 1724*, Palma, 2014, p. 356-357, 378-379.

6 LLOMPART, G.: "Elenco primerizo de los artistas mallorquines del siglo XVIII", *BSAL*, 45, 1989, p. 318. L'escultor Rafel Torres, poc més o menys, introdueix una altra relació d'artistes amb el mateix pròleg.

7 D'aquest desconegut artista es troba un personatge amb el mateix nom, nomenat com a *mestre* però sense fer referència a la seva professió, que s'havia casat amb Catalina Frau i el desembre de 1743 se li havia mort la seva filla Maria (ADM, Llibre defuncions de l'església de santa Eulàlia, 1737-1744, f. 240). Cabanellas tampoc no és un llinatge del tot desconegut dins el món artístic de l'illa. Un Antoni Cabanellas que feia de pintor morí el 1661. Si bé, de moment, no té cap parentiu documentat amb el que hem apuntat (FERRÀ-PONÇ, D.: "Antoni Cabanellas", *GEM*, 18, Palma, p. 354).

8 L'examen de Macià Cabanellas era per pintura. Deià, de totes maneres, no hi tenia, en principi, cap filiació artística perquè Cabanellas era de formació externa o almenys no consta la seva formació dins el gremi. Vegeu: GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 383-385, 367, 399-400, 414-415.

9 Vegeu-ne l'obra i la biografia aplegada a: CARBONELL BUADES, M.: "Joan Deià Balle", *GEPEB*, 2, Palma, 1996,

fet potser en sia testimoni el rastre documental que deixà l'escultor i que, com veurem, en podem fer un bon aplec.

Un oncle de l'escultor, Jeroni Deià, fill del forner Joan Deià i de Francina Bordoy, va deixar al pare de l'escultor, Nicolau (el seu germà), la propietat dels béns que llavors, una vegada finat ell, havien de passar directament a l'escultor.¹⁰ Això, de fet, passà abans de la mort de Jeroni perquè el pare de l'escultor morí el juliol de 1721, mentre que l'oncle Jeroni va finir el 1725.¹¹

Mentrestant, la dona de Deià, Eugènia Barceló, també devia tenir una bona ponderació en la seva família perquè el 1720 el seu oncle, Miquel *Vilesclar*, li va fer donació universal de tots els béns. De totes maneres, el negoci no devia ser positiu pel matrimoni Deià-Barceló pel fet que al cap d'un any, amb el permís de l'escultor, la dona va decidir renunciar a la donació i retornar a *Vilesclar* totes les propietats amb el compte de les despeses i els cobraments que havien estat subjectes.¹² Poca cosa més sabem de la muller, en tot cas, la seva mort es va produir el 1739.¹³

Entre els altres negocis de Joan Deià sabem que el 1737 va vendre un cens a Bartomeu Artigues, rector de l'església de santa Eulàlia de Ciutat.¹⁴ El 1745 tenia un plet obert contra ell Jaume Mateu Sunyer i Bassa. Ambdós tenien una causa davant la Cúria del comte d'Empúries que havia estat apel·lada a la Reial Audiència. Sunyer demanava a l'escultor Deià el pagament periòdic d'un cens que provenia d'un dret cedit entre el mercader Francesc Canyelles i el pare de Sunyer. Unes pensions acumulades i insatisfetes des de 1697 fins a 1745. El plet havia sortit a favor de Sunyer i la sentència de la Cúria de la Baronia del comte d'Empúries la confirmava. En tot cas, Deià no era el subjecte directe sinó que l'obligat era el seu avi forner (Joan Deià). El fet que l'escultor fos el successor, l'obligat i el beneficiat directe de l'herència de l'avi va fer que també rebés les obligacions o deutes. Deià havia interposat l'apel·lació davant la Reial Audiència però s'acabà pactant que l'escultor satisfés en diverses tongades (el dia de sant Miquel, per Nadal...) el deute familiar que havia arribat a les 296 lliures.¹⁵

p. 100-101. Un darrer estudi que menciona la relació entre l'escultor mallorquí i el mestre italià el podeu veure a: GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 102-103.

10 ARM, Notaris, T-571, f. 53. Jeroni Deià era pare i va fer marmessors a: Joan Barceló, canonge de la Seu i Joan Sunyer, beneficiat d'aquesta; Anna Esteve, la dona, el germà Nicolau i el fill d'aquest, l'escultor Deià amb el cunyat Llorenç Esteve. La sepultura l'escollí en el vas dels Deiàns a l'església de santa Eulàlia. Si bé la propietat recauria a la línia de l'escultor, la muller era la usufructuària i com que no tenien fills la propietat passaria a la línia del germà. El testament es va fer el 1712 i morí el 21 de setembre de 1725.

11 ARM, Notaris, T-567, s/f. 15/02/1721. Nicolau va fer marmessors al fill escultor i al germà Jeroni. El lloc de sepultura va ser el familiar, davant el portal de la sagristia major de santa Eulàlia. Els dos testimonis d'aquest document eren els companys escultors de Deià: Pere Colom i Jaume Fabrer.

12 ARM, Notaris, T-567, s/f. 27/06/1721. L'escultor Jaume Fabrer tornà a actuar de testimoni. Fabrer, així com Colom que s'havia format dins el taller de Deià, és probable que formassin part del mateix taller o almenys treballassin en col·laboració. L'escultor Colom el tornà a trobar vinculat el 1720, vegeu la nota 16.

13 CARBONELL BUADES, M.: "Retablos barrocos", a PASCUAL, A. (coord.): *La Catedral de Mallorca*, Palma, 1995, p. 163, nota 41.

14 ARM, Notaris, R-193, f. 114v-115v. El document deixa entreveure un altre registre notarial de l'àvia, Elisabet Pons i Balle, documentat pel notari Miquel Dameto el 12 d'octubre de 1698.

15 ARM, Notaris, R-195, f. 8v-10v. Del deute, cinquanta lliures ja havien estat cedides per Sunyer al mercader

Joan Deià devia tenir algun pes important dins la família com hem anotat tant l'avi com l'oncle li feren recaure directament, o bé de manera explícita a via d'antecedent en el pare, la seva herència. Aquest fet ho recordà l'escultor el 1720 quan es va enfrontar amb tota la família (Nicolau, Jeroni, Priam Cerdà, Coloma Deià, Eulàlia Omar... que eren els fills i nets de l'avi, per tant, pare, oncles, cosins o família política de l'escultor) dient que ell era el successor de l'avi i de l'àvia (Elisabet Pons i Balle) i era a ell, per tant, a qui li havien de donar totes les pensions del cens d'establiment que anassin a favor dels dos difunts. Sobretot es referia a les cases i a la botiga que tenien a la plaça de la peixateria del districte de Santa Eulàlia. La família reconeixia el dret emperò exposaren que no s'havien beneficiat de cap de les pensions excepte Nicolau, el pare de l'escultor, que reconeixia haver habitat les cases sense conèixer les obligacions que això ocasionava. Com que a la reunió es va voler evitar les despeses judicials varen arribar a l'acord de renunciar a litigar i a qualsevol dret que anàs a favor de l'escultor.¹⁶

En canvi, pel març de 1746, l'escultor Joan Deià feia donació de tots els béns tant mobles com immobles, drets i crèdits al seu fill metge. L'escultor es reservava dues-centes lliures per ell, així com vuit-centes que pertanyien a la legítima de les dues filles menors de l'escultor, Elisabet i Maria, que s'utilitzarien per a la dot matrimonial si es donava el cas.¹⁷ Si no s'acabassin casant, l'excés de la legítima passaria al fill metge. Així i tot, l'escultor s'assegurava el manteniment obligant el fill a mantenir-lo i alimentar-lo de manera correcta com també a les germanes si quedaven fadrines. L'obligació de manutenció s'allargava fins a la que devia ser la criada Joana Ramonell, vídua.¹⁸ Tot aquest condicionament va durar poc i algun fet excepcional degué passar en els dos anys següents perquè l'escultor es va retreure de la donació i, el novembre de 1748, tornà a fer una acta revocant els documents notariais de la cessió. Segons Deià: *...se me han oferit alguns motius molts justos y que han mogut dignament lo meu animo. Per çò... ab la present publich instrument y del millor modo revoca, anul·la y recindesch la dita donació...*¹⁹ Amb la qual cosa sembla que tot tornà a mans de l'escultor. Potser el fill havia tingut algun accident o algun esdeveniment excepcional donat que servia de metge a càrrec de l'exèrcit i morí el 1750.²⁰

Pel que fa a la criada Ramonell morí el 1763 i Deià es va convertir en el seu donatari. Entre les obligacions subscrietes estava traspassar al convent d'Àtria de Ciutat l'obra pia de la difunta que era un cens o establiment que havia tengut d'unes terres a Sóller.²¹

Com hem avançat i retornant a la tasca artística de l'escultor; Deià havia iniciat el treball escultòric i la fabricació del retaule de sant Josep de la parroquial de Maria el 1732. El retaule i

Domingo Carrió, a qui Deià les hi havia de pagar.

16 ARM, Notaris, T-567, s/f, 22/03/1720. L'escultor Pere Colom li va fer de testimoni.

17 Els hi pertanyia 400 lliures per a cada una. La part material (roba, plata...) era separada i no estava inclosa.

18 ARM, Notaris, R-195, f. 34r-35v. De totes maneres si el metge moria abans de l'escultor tot tornava a aquest o botava a les filles si ell hagués finat.

19 ARM, Notaris, R-195, f. 201r-v.

20 CAPÓ, J.: "L'escultor Joan Deyà", *BSAL*, 45, 1989, p. 327.

21 ARM, Clero, C-462, f. 131r-132v. La donació va ser recollida pel prior del convent Joan Salvà. Segurament va ser la que quedà registrada en el llibre de comptes del convent d'aquest mes i any en què l'escultor Deià hi donà 30 lliures i 18 sous de cens (ARM, Clero, C-763, f. 195).

l'advocació al sant patriarca era nou. Uns anys abans (1725) l'edifici només disposava d'una pintura d'aquest sant i poc més de cinc capelles o retaules menors.²² L'obra governada per Jordi i Joan Carbonell ja pagà, el 1732, 10 lliures a compte del retaule que l'escultor els estava realitzant.²³ El retaule, pel que ens ha quedat registrat, s'executà fins al 1734 quan Deià acabà de cobrar 45 lliures per ...*acompliment del quadro ha fet...*²⁴ Possiblement no s'allargà massa més el treball d'aquest escultor dels tres anys que tenim documentats en els quals cobrà 125 lliures a través de quatre partides.²⁵ Independentment que anys després s'hi afegissin altres elements com el daurat que aniria a compte d'altres artistes. El moble és de petites dimensions i ben bé podria entrar dins aquest preu. El 1735 l'obra havia passat a ser duta per Josep Tomas i Miquel Gual i s'encarregà de fer beneir el nou moble.²⁶ Encara que el retaule estava acabat i beneït no es daurà, o s'acabà de daurar, fins a tres anys després. Aquesta tasca va ser encarregada a Miquel Carbonell. Un pintor que, per altra banda, veurem que ja estava treballant coetàniament amb l'escultor Deià en altres obres i capelles del temple. A mans dels obrers Jaume Ginard, Jordi Gual i Martí Amengual, Miquel Carbonell arribà a cobrar pel daurat almenys 67 lliures entre els anys 1737 i 1738.²⁷ Pel maig d'aquest darrer any el pintor cobrava pel daurat i per arreglar la decoració d'uns àngels²⁸ i, finalment, el treball va ser clos el mes de setembre.²⁹

Una vegada acabada gran part de l'obra retaulística de sant Josep la capella fou decorada amb una llàntia a càrrec de l'argenter Gabriel *Velariole*.³⁰ Una peça de 74 lliures que sobrepassava el cost que tenim documentat del daurat del moble.³¹ Un preu menor,

22 ADM, Visites Pastoral, Oratori de Maria (Santa Margalida), 1725, mf. 31.6. Les capelles citades són: l'altar Major, el de les Ànimes, el de santa Anna, el de sant Sebastià i el de sant Vicenç Ferrer.

23 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 2r. *Item als 15 abril 1732 a Me Deya deu ll a compte del quadro treballa per la capella.*

24 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 11v. *Pº als 3 desembre 1734 han pagat a Me Deya acompliment del quadro ha fet 45 ll; Item als 6 desembre per port dels mestres.*

25 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 4v, 8r. *Item als 16 Janer 1733 a Me Deia acompte del quadro han pagat 30 lliures; Item als 13 abril 1734 a Me Deya per conte del quadro 40 ll.*

26 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 11v. *Item en la bendició del St. y quadro han fet 18 ll. més amb el platillo.*

27 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 18v, 22r. *Item als 28 mars a Michel Carbonell per re llibres or ...per daurar 30 ll. 8 (1737); Item als 20 maig (1737) a me Carbonell, pintor per el deurar, colos y mantenirse 22 ll... don fe Jo Pere Font, pre y vic... com 22 maig 1737 se han tret de la caixa de St Josep per los dits obrers denou lliures que estaven avansades dels anys 1735 y 36. Y dites han servit per el gasto han fet dits obrers en deurar el quadro de la capella del St...; Item a 26 mars (1738) a Miquel Carbonell per 16 llibres... per deurar 15 ll. 4s.; Item a 4 maig per mans y mantenirse dit Carbonell... 11 ll 4s.*

28 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 22r. *Item 10 maig a dit Carbonell per esmarnar los Àngels del quadro 1 ll. ... y con el Sr... dit Ginard dos lliures un sou y sis del any present que decreditor ab una lliure sinch sous y sis, las quals per continuarse deurar el quadro allibera y queda satisfet...*

29 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 45v. *Item als 13 setembre (1738) a Me Carbonell per 7 llibres or a 19 s per concloure el quadro 6 ll. 13s.; Item a 25 setembre a Me Carbonell per el deurar y mantenirse 5 ll.*

30 Aquest argenter devia formar part d'una nissaga que treballaven a l'illa. Un altre que formava aquesta nissaga devia ser l'argenter Antoni Valleriola, que tenia una filla casada amb Pere Joan Pomar, també argenter, que havia mort el juliol de 1737 (ARM, Protocols, 5771, f. 99).

31 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 32v. *Item (01/09/1740) per la llàntia de plata ha feta y mans Gabriel Velariole, argenter, ha pagat 74 ll 11s. 6.* Inscrit un poc més baix i torna a aparèixer un rebut a compte de 54 lliures. No sabem si forma part del mateix preu o és un cost afegit.

però no irrellevant, va ser el cost del pendó nou de l'obreria que suposà una despesa afegida de 54 lliures. La peça fou duta per Francisco Desclapés.³² Aquest Desclapés devia ser un intermediari entre l'obreria i el fabricant, sia sastre (en el cas del pendó), fuster o pintor, perquè a través d'ell l'obreria li pagà per haver dut uns draps pintats pel pintor Joan Muntaner, així com per una figura processional del sant, entre altres despeses.³³ Per altra banda, l'obreria també comprà un tabernacle i la caixa per la figura.³⁴ També com la figura per processó de sant Josep se'n va comprar una altra de sant Francesc Xavier que, a més, com veurem, se'n va fer una pintura.³⁵

El retaule de sant Josep es troba a la primera capella devora el presbiteri i és el més antic d'aquest edifici (Fig. 1). El moble es va conformar mitjançant tres cossos (predel·la, cos central i àtic) dividit en tres carrers. La predel·la ha perdut la part central i només queden els dos laterals amb dues pintures hagiogràfiques. El frontis dels quatre basaments que separen els carrers estan treballats amb decoració escultòrica: els externs amb decoració vegetal amb una copinya central i els dos interns amb una sacra incrustada en format d'escut. El centre de la predel·la ha desaparegut però degué treballar-se amb un altre escut amb la sacra central que faria el conjunt amb les altres dues. Aquest model de predel·la és habitual en altres retaules d'aquesta època: el retaule de sant Francesc de Paula del convent de Lluçmajor, el retaule de sant Josep de la parroquial de Campos de l'escultor Antoni Ribes o el retaule de sant Josep que Deià va fer per Banyalbufar formarien part d'aquesta tipologia. En el cos central del retaule s'hi troba el nínxol amb la imatge del titular i el Nin Jesús entre els braços. Aquesta imatge de sant Josep la podem relacionar amb altres obres de l'escultor, per exemple: segueix l'aire i l'estil de la figura del sant patriarca que va fer Deià pel retaule de Banyalbufar (Fig. 2). Un model i traça escultòrica que repeteix en les figures de sant Pere, com la que es pot veure en el carrer lateral del retaule Major de la parroquial de sant Marçal,³⁶ i la que elaborà pel retaule Major de la Seu ara a l'església de sant Magí (1726-1729).

El canvi més remarcable entre els dos retaules de sant Josep d'aquest escultor és que a Banyalbufar va fer que l'estatuària agafàs més protagonisme posant-ne una a cada carrer mentre que a Maria de la Salut s'hi van posar dues pintures: sant Pere a la dreta i sant Joaquim a l'esquerra. Aquestes pintures, pel que sembla, foren obrades amb cura respecte a un esquema de disseny coherent perquè les dues figures es mostren en eixos oposats (les dues imatges s'inclinen cap a l'exterior del retaule i cada vestit sobresurt a la part

32 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 36r. *A Fco. Desclapés pel valor del pendó de domàs carmesí St Josep, hasta y gorniment* (1742).

33 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 43r. *Item als 24 maig* (1744) *a Dn Fco. Desclapes a compte dels draps de (?) sinta Joan Muntaner, pintor 14 ll.*; f. 46v. (novembre, 1745) *Item ...a Dn Fco. Desclapes per compliment dels vasos. 24 ll.*; *Item als 20 mars a Dn Fco Desclapes per la figura de St. Josep. 21 ll. 10s.*

34 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 60v. 18/03/1749, *...per el tabernacle la pagat 35 ll. 18s. 6.* *Item a Me. Perelló per la caxa del tabernacle 5 ll.*

35 ADM, Visites pastorals, Oratori de Maria (santa Margalida), 1752, mf. 30.7; 1775, f. 289 i s. Això ho desprenem perquè a les visites pastorals, a més de citar els retaules/capelles, en els inventaris de les peces hi figuren, de manera separada, escultures: *...Item una figura dorada de sn Joseph para el tabernaculo... Item una figura de Sto. Fco. Xavier* (1752); *Item otra de Sn Fco Xavier y otra de Sn Joseph...* (1775).

36 Aquesta imatge no és atribució segura segons el Dr. Marià Carbonell, si bé també hi va fer una altra figura de sant Josep i participà activament en aquest temple, per tant, entraria dins el cercle que es movia l'escultor (CARBONELL BUADES, M.: "Joan Deià...", p. 100).

dels genolls). Les quatre columnes que marquen els carrers són de tipologia composta, acanalada i decorades amb un anell inferior i una copinya a la part superior. L'àtic es va completar amb una pintura de sant Joan Baptista. Aquesta pintura, per la intervenció següent dels Carbonell en aquest temple, sembla que la podem relacionar, com veurem, amb el pintor Miquel Carbonell. Les polseres foren decorades amb abundant fullatge.

Coetàniament a la fabricació del retaule de sant Josep els artistes Carbonell s'encarregaven de diverses peces del temple. S'ha de dir que es coneixen diversos pintors o escultors de llinatge Carbonell durant aquesta època (Andreu, Miquel, Antoni...) deixant de banda els del segle anterior (Joan, Antoni, Jaume...). Ara bé, la seva filiació encara resulta embrionària. En tot cas, de la font que resseguim per aquest estudi se'ns presenten dos Carbonells, Antoni i Miquel, de manera continuada encara que habitualment solen aparèixer amb un genèric *M(estre) Carbonell* i només una o dues vegades amb el seu nom. Aquest fet ens indica la possibilitat que siguin família.

Un Antoni Carbonell nat cap a l'any 1677 està documentat que entrà dins el taller del valencià Gregori Aleix, el 1694, si bé no hi ha constància que acabàs la formació.³⁷ Aquest bé podria ser el nostre. Si és així, Antoni Carbonell va treballar per a la capella major i per fer una verge pel convent d'Itria³⁸ i entre els anys 1743 i 1751 va fer el retaule del Nom de Jesús de Felanitx ara a l'església del Carritxó. Un altre Antoni treballava a finals del segle XVII finat cap al 1683 però que frega amb altres escultors que actuaven dins el gremi durant aquests darrers anys del segle i que no podem establir cap relació amb els dos que tractam.³⁹

En canvi, més complet és el registre del pintor Miquel Carbonell. Miquel Carbonell Ginard (ca. 1685-1744)⁴⁰ es va casar amb Maria Seguí l'any 1713⁴¹ amb la qual degué tenir diversos fills. Almenys dues filles i dos fills. Les dues filles moriren un any abans de morir el pintor.

37 GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 319.

38 Pel que fa a la intervenció en el retaule major d'aquest convent no se sap el seu grau, o si en tengué, perquè a les despeses conventuals només se citen feines menors d'estucar murs. Vegeu: ARM, Clero, C-763, f. 27, 30, 37: (gasto estuco altar major, 1739, surten diversos materials artístics pagats) ...*més per regalo al sr. Antoni Carbonell, pintor, una lliura deu sous; (1-8,15/08/1740) ...9 sous pel menjar de los carraters... y del Sr. Antoni Carbonell sculptor... pel menjar del sr Antoni Carbonell sculptor;* (es paguen pel juny, juliol i setembre sous menors per pintor o escultor i a l'octubre) ...*Més a nel Sr. Antoni Carbonell sculptor per regalo per acabar lo estuco de la capella major 5ll 13s 4d.; 9/10/1741, Al Sr. Antoni Carbonell pintor per renovar les figures del drap de cos 8s.* Altres artistes que s'hi troben el 1753 són: el pintor Rubert o els escultors Nicolau Pons, Pere Joan i Gabriel Feliu. Aquest temple ja fou estudiat a: GAMBÚS SÁIZ, M.: "Aproximación a un estudio histórico-artístico del convento agustino de Itria", *BSAL*, 38, 1981, p. 301-316. Pels Carbonells, en general, vegeu la nota 51.

39 GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 292-296, 306. Hi ha constància que un Antoni Carbonell (o diversos) era sobreposat major del Col·legi (1683) i examinador (1689). S'ha localitzat un altre Antoni Carbonell en aquest cercle i dins la zona del pintor Miquel Carbonell. Morí el gener de 1765 i vivia al carrer Berard essent enterrat en el vas de la Puríssima del convent de sant Francesc. Emperó deixà els poders al prevere Jaume Alzina, sense fer menció a la professió ni notari (ADM, Llibre defuncions de l'església de santa Eulàlia, 1764-1769, f. 31r). La qual cosa ens segueix deixant la biografia d'aquest escultor oberta.

40 Per a la data de naixement ens basam en l'edat que s'apuntà per a la carta d'encartament que va fer pel gremi (vegeu nota 48), en canvi, figura inscrit el pintor Miquel Carbonell a: ADM, Llibre defuncions de l'església de santa Eulàlia, 1737-1744, f. 262v. Pintor que suposam que és el mateix que estem tractant. S'ha de dir que de totes maneres l'any de defunció també aparegué a nota a peu de pàgina en un recull sobre diversos artistes encara que sense anotar la font de procedència. Vegeu: MUNTANER BUJOSA, J.: "Para la historia de las Bellas Artes en Mallorca", *BSAL*, 31, 1953-60, p. 404.

41 ACM, Llibre de matrimonis, f. 105r. Testimonis del matrimoni foren: D. Nicolau Descatllar, batlliu de Mallorca i el comte D. Ugo de sant Joan.

Una, Margalida, morí el mes de febrer mentre que l'altra, Teresa, morí a l'octubre de 1743 amb tant sols onze anys.⁴² La muller i un dels fills, Antoni, li varen sobreviure i foren nomenats els seus marmessors. El pintor vivia en el carrer del Sol de Ciutat, però poca cosa més ens indiquen els seus documents testamentals. El pare, Antoni, era de Maria de la Salut i s'havia casat amb Margalida Ginard. Miquel morí el mateix mes que testà fent-se enterrar al convent de sant Francesc i va fer hereva universal a la dona. A més d'Antoni devia tenir altres fills perquè deixant de banda les dues que van morir abans d'ell deixava 4 lliures ...*per bon amor i per tota part a cada un de mos fills...*, si bé, lamentablement, ni els anomena ni cita la seva professió.⁴³ De totes maneres, un altre fill devia ser el pintor Joaquim Carbonell, que Antoni Furió ja apuntà en el seu diccionari, casat amb Margalida Ferrer.⁴⁴ Aquest fill va fer el testament l'any 1745 però no morí fins al maig de 1749, cinc anys després del pare. El fill Joaquim va fer marmessors a la dona i a la família política (Joan Ferrer, el sogre, i fr. Antoni Ferrer, cunyat). La sepultura l'elegeix en el mateix lloc que el pare, en el vas de la Germandat en el convent de Sant Francesc, i després de diverses donacions el que resta (mobles, immobles, drets...) les deixà a la seva dona.⁴⁵ A aquesta família se li hauria d'afegir un germà del pintor Miquel, Jordi Carbonell (+1759), dibuixant i brodat, que com veurem l'avalà per encantar-se en el taller de formació, segons Antoni Furió treballà en diversos brocats per a la Seu de Mallorca i pels dominics,⁴⁶ a més, va brodar un frontal d'altar i una casulla per a la Cartoixa de Valldemossa i assessorava a l'escultor Mateu Joan per a la fabricació del retaule major del convent teresià.⁴⁷

La carrera artística del pintor Carbonell la començà el 1702 quan entrà d'aprenent en el taller del pintor Jaume Blanquer. El germà brodat Jordi l'avalà. Miquel degué passar al taller del pintor Francesc Domenge que el presentà a l'examen de mestria del Col·legi. El fet que encara ajunta més aquests personatges amb la vila de Maria de la Salut (poble del què estem desenvolupant aquest estudi) és que el pare de Miquel, Antoni, i per tant la família, eren de Maria de la Salut que, a més del document testamental, també va ser apuntat a les actes gremials de la corporació artística.⁴⁸

L'obra del pintor Miquel Carbonell és diversa segons els diversos estudis que hi han fet referència: pel convent de la Mercè, pel convent de santa Teresa, a la capella de sant Benet de la Seu de Mallorca, a l'església de Monti-Sion a Palma o, també, a Lloseta entre d'altres.⁴⁹ Dins la vida gremial era un dels Carbonell més actius: com a sobreposat (1718-

42 ADM, Llibre defuncions de l'església de santa Eulàlia, 1737-1744, f. 214r, 237r.

43 ARM, Protocols, 5768, f. 39v-40r. Del testament n'existeix una altra còpia a: ARM, Protocols, 5775, f. 130r-131v.

44 FURIÓ, A.: *Diccionario histórico de los Ilustres Profesores de las Bellas Artes en Mallorca*, Palma, 1946, p. 125. Furió cita la muller amb el nom de Maria si bé en el testament de Joaquim surt com a *Margarita*. Col·laborava amb Jaume Cervera i Joan d'Aragó.

45 ARM, Protocols, 2038, f. 288r. L'escultor Gaspar Oms li fa de testimoni.

46 FURIÓ, A.: *Diccionario histórico...*, p. 124-125.

47 MUNTANER BUJOSA, J.: "Para la historia...", p. 404; MUNTANER BUJOSA, J.: "Para la historia de las Bellas Artes en Mallorca", *BSAL*, 32, 1961-67, p. 404 (sic).

48 GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 319, 341, 373. En aquest cas a l'acta d'encartament cita que el pare era de la vila de santa Margalida, lloc de Maria. És a dir, en aquell temps Maria de la Salut era un llogaret de la vila de santa Margalida i no s'independitzà fins al segle XIX.

49 CARBONELL BUADES, M.: "Carbonell, Els", *GEPEB*, 1, 1996, Palma, p. 385, 388.

1719), prohóm (1716 i 1724), presentant a Miquel Fabrer a l'examen de pintura (1711)...⁵⁰

En canvi, un altre escultor conegut amb el mateix llinatge, Andreu Carbonell (+1764), amb un fill del mateix nom, no té res a veure amb aquests altres Carbonells que tractam. L'escultor Andreu Carbonell era un fill de Magí Carbonell de Manacor.⁵¹

La primera obra autònoma que tenim d'un Carbonell en aquest temple la trobam l'any següent a la primera intervenció de Deià amb la realització d'una pintura de sant Francesc Xavier. La introducció d'aquesta devoció fou creada pel vicari parroquial Pere Font. El cost d'aquesta feina anava a mitges entre l'obreria del sant conduïda per Rafel Quetglas i Pere Ribes i el vicari Font introductor del culte. L'obreria pagà poc més de 5 lliures al pintor Carbonell mentre que la resta anà a càrrec del mossèn.⁵² El temple ha conservat la pintura d'aquest sant. El quadre, ara dins l'escala de pujada al cambriol de la Mare de Déu de la Salut (Fig. 3), sembla repintat en alguna part, com per exemple: l'aurèola del sant, el vestit, l'arbre del darrera o, fins i tot, el fons. Si bé ofereix semblances amb altres obres d'aquest pintor: tonalitats pastel i pinzellades molts homogènies cosa que com hem anotat també ens acosta a la pintura de l'àtic del retaule de sant Josep dedicada a sant Joan Baptista. Un retaule que, a més de Deià, ja hem vist com hi participà Miquel Carbonell pel daurat. En tot cas, més enllà d'oferir atribucions fem notar un possible cercle directe d'on pogueren sortir aquestes dues obres anònimes. Els rostres de les figures d'ambdues pintures, per exemple, són fetes amb una paleta de treball de clarobscur pròpia de Miquel Carbonell si la comparem amb la pintura de sant Benet a la Seu. Per altra banda, la qualitat de la pintura de la Seu és major emperò la pintura de Maria s'aproximaria més, quan a regular, a la pintura de sant Joan de la Creu i santa Teresa que Carbonell realitzà pel convent de les Tereses de Ciutat.⁵³

50 La relació amb el gremi d'aquest pintor es pot resseguir a: GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 341, 373, 377, 388-398, 400, 404, 409, 411.

51 GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 320, 340-341. Aquest Andreu entrà, dins el taller de Gaspar Oms (1694) i s'examinà el 1702. Podeu veure un resum de la seva obra a: CARBONELL BUADES, M.: "Carbonell...", p. 385-387. A més, podem completar la biografia d'aquest escultor: el 1709 Andreu Carbonell comprava a Rafel Pou, sucrer, unes cases i hort a la travessia que duia al camp sant del convent del sant Esperit, entre els carrers Vilanova i Corpus, a la zona de la parròquia de sant Miquel, que deu ser la casa que es tenia documentada i on habitava (ARM, Notaris, S-711, f. 52v-56r); en aquests anys, també feia de testimoni d'una escriptura d'arrendament entre Antonina Mestre i el convent del Sant Esperit, un temple on li va ser concedit capella i sepultura pel prior Jaume Vadell (ARM, Notaris, S-712, f. 211v, 262r-264v); el 1717 com a rector del gremi juntament amb el pintor Miquel Pont firmava un document notarial amb diversos clergats: Pallisser, Lladó, Terrassa, Vaquer, Pou i Mòger, rector i beneficiats de la parròquia de santa Eulàlia (ARM, Notaris, T-340, f. 172r-173r); el 1722 un dels seus fills, Magí Carbonell, per ser novici del convent del sant Esperit i, per tal cosa, no poder posseir cap bé, li va fer donació de tot el que tenia. Un company de Carbonell, l'escultor Antoni Seguí, hi actuà de testimoni (ARM, Notaris, S-714, f. 134v-136v, 157r-158v). L'escultor i la seva dona, Pràxedes Feliu, col·locaren l'any 1753 a la seva filla Pràxedes per casar-se amb Ramon Albertí, cirurgià (ARM, Prot. 3653, f. 113-114). A més, l'escultor Carbonell, el 1753, s'encarregava de treballar una peanya pel convent d'Itria que la dauraria el valencià Gregori Aleix (ARM, Clero, C-763, f. 124); així com, uns anys abans (1729-1731), s'havia encarregat de fer una peça-reliquia pel vel de Maria a la parroquial de Petra i, en posterioritat, la darrera clau de volta de l'església amb les armes de la vila (APP, Llibre d'audicions del Roser, 1622, f. 80r-v; Lligalls confraria del Roser, rebuts, s/f. 26/01/1764). També havia treballat a Cort (Ciutat), a on daurava i arreglava alguns marcs de les pintures dels fills il·lustres (AMP, FP-31/9, s/f. 14/09/1737).

52 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 6v. *Pº als 10 febrer 1733 han pagat Me Carbonell, pintor per fer el quadro sinch lliures setza sous dihem 5 ll 16 s lo demés no se ha pagat per lavor fet el vicari, el novenari amore rei y festa sens perquè per ser el primer any y haver dit vicari introduït el dit St qui en este lloch no se coneixia mes haver dit vicari pagat lo que faltà per el compliment del quadro y axi quedan dits obrers nous cabals y definits.*

53 Aquesta pintura del convent va ser publicada a: PASCUAL, A.; LLABRÉS, J.: *El monasterio de Santa Teresa de Jesús de Palma*, Palma, 1996, p. 79.

La pintura de sant Francesc Xavier va ser completada amb una vasa, segurament, a càrrec d'un fuster local, Me. Sebastià, i acabada de daurar també pel pintor.⁵⁴ L'any 1775 el quadre devia compartir espai a les parets de la capella de sant Sebastià amb una pintura de la Concepció i una altra de Ramon Llull.⁵⁵

El treball del pintor Carbonell durant aquests anys es pot ampliar perquè abastava més peces per altres grups. L'obra de santa Bàrbara, manada pels obrers Gabriel Serra i Martí Amengual, estava també renovant el patrimoni i Carbonell li estava fent una altra pintura per la titular d'aquesta confraria.⁵⁶ Aquesta obra estava en alguna paret de les capelles laterals i sol ser citada repetidament en els inventaris d'aquest oratori durant tota la segona meitat del set-cents.⁵⁷ Actualment, la pintura de santa Bàrbara es guarda dins la capella de sant Antoni (Fig. 4). El quadre presenta característiques compartides (cromatisme, estil...) amb la peça de sant Francesc Xavier, cosa que contribueix a l'autoria de Miquel Carbonell, o del seu taller, per aquestes dues obres. La santa es presenta amb els atributs habituals: la palma de màrtir i la torre amb les tres finestres. En el fons de la imatge es veu com santa Bàrbara és decapitada pel seu pare i del cel surt el raig que acabà, posteriorment, fulminant el progenitor.⁵⁸

L'altre artista Carbonell que treballà en aquest lloc va ser Antoni Carbonell. L'escultor va emprendre la realització de la figura de sant Sebastià de la qual el 1737 ja en rebia 10 lliures de l'obra conduïda pels obrers Pere Pere i Damià Bunyola. Una figura que els anys 1737-1738 es trobava acabada i fou beneïda.⁵⁹ L'obra escultòrica per aquest titular no sembla que s'allargàs més enllà d'aquesta figura o almenys fins al segle XIX no es constituí un retaule pel sant.⁶⁰ Tot apunta que la figura realitzada per Antoni Carbonell sia la que ara es conserva dins el casal Rectoral d'aquesta parròquia (Fig. 5). Malauradament, la repintada de no fa gaire no deixa veure la plasticitat original, encara i així, l'escultura,

54 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 46v. Els obrers eren Rafel Quetglas i Martí Tamania. *Als 10 agost 1738 han pegat per la vasa del quadro a Me Sebastià 1ll 10s. Item als 10 setembre a Me. Carbonell per dos llibres or y daurar dita vasa 3 ll. 4s.*

55 ADM, Visites Pastorals, Oratori de Maria (santa Margalida), 1775, f. 289 i s.

56 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 9r. *Pº als 10 octubre 1733 han pagat a mestre Carbonell, pintor per el quadro li davem a fer 5 ll. 8s. 6.*

57 ADM, Visites Pastorals, Oratori de Maria (santa Margalida), 1752, mf. 30.7; 1775, f. 289 i s.; 1780, f. 257; 1786, f. 152 i s.

58 A més a més, el temple té una altra pintura d'aquesta santa, en petit format, dins la post-sala de la sagristia, la qual comparteix les mateixes característiques cromàtiques i un tret comú com és el mantell caigut pintat en vermell intens de la figura que, a més, també hem trobat en la pintura de sant Joan Baptista. Si només hi havia un Miquel Carbonell, pintor, durant aquesta època, que sembla confirmar-se amb les dades aportades; la correcció d'aquestes pintures en petit format, com també altres atribucions que cità Antoni Furió en el seu diccionari d'artistes, contradueixen les dues registrades de sant Francesc Xavier i santa Bàrbara. Potser, aquestes dues, siguin obres de taller i Carbonell només hi participàs en part. L'extensa biografia que li dedicà Furió i aquestes noves dades fa que creguem necessari esperar noves troballes per clarificar-ne l'obra. Per exemple, punts que queden oberts: Furió no relaciona a Joaquim Carbonell com un fill del pintor Miquel que biografia de manera extensa; així com un fet puntual, però pot ser un indicador, com l'aureòla fina, correcta i elegant de la petita pintura (i en principi anònima) de santa Bàrbara, és lluny de les grolleres pintades a les dues pintures grosses del temple, però la trobam a la pintura de sant Benet de la Seu.

59 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 22v. *...en lo acapta dits obrers... més en la benedició de la figura del sant...; Pº als 29 agost 1737 han pagat a Antt. Carbonell escultor per fer la figura de St. Sebastià com consta de la rebuda... 10ll.*

60 PASTOR SUREDA, B.: *L'església de Maria...*, p. 89-90.

d'aproximadament 75 cm, segueix l'esquema habitual d'estar fermat a un arbre amb un braç alçat i l'altre darrera l'esquena. La imatge, que ha perdut els atributs, dirigeix la mirada cap al cel i presenta un cos amb un volum ple i ben format. Així i tot, l'escultor va seguir un esquema infantil en la utilització del model o, almenys, el que podem observar s'adequa més a una reelaboració, lleugerament desenvolupada, d'un nin àngel a frec de l'adolescència que no a un jove soldat romà. L'escultor no va fer més que seguir els models que li eren propis. Com ja hem fet menció, uns anys després, l'escultor a Felanitx va elaborar un retaule del Nin Jesús. El retaule es va transportar a principis del segle XX a l'església des Carritxó, a pocs quilòmetres de la parroquial on estava, i en certa manera s'adaptà al nou titular, sant Antoni, mentre que la imatge principal del nin Jesús va ocupar una de les capelles laterals del temple. La imatge d'aquest Nin Jesús (Fig. 6) damunt una peanya envoltada de serafins se'ns presenta prou familiar amb la imatge de sant Sebastià de l'església de Maria. Exceptuant l'intent de musculatura del sant màrtir, la disposició de les dues figures estirades és prou semblant mentre que la fesomia del rostre a diferència del Nin Jesús, que es mostra més perfilat i acurat en coherència amb l'edat, el rostre de la figura del soldat segueix les faccions d'àngels que podem trobar als peus de la imatge des Carritxó.⁶¹

L'obreria de sant Josep devia ser la més important entre les obreries de la parroquial de Maria. A més de conformar i obrar el moble de la capella es va encarregar l'any 1758 de daurar la custòdia del temple aportant 22 lliures.⁶² Si bé, l'altra obra més important que sostingué en gran part, durant la segona meitat del segle XVIII, va ser la construcció del retaule Major del temple que fabricà l'escultor Gabriel Bennàsser.

3. L'escultor Gabriel Bennàsser Pasqual i el retaule major

L'escultor Gabriel Bennàsser Pasqual (ca. 1705-1789) començà la seva carrera artística cap a l'any 1724. El 1718 el pare l'encartà per entrar d'aprenent en el taller de l'escultor Joan Antoni Oms. Si bé no s'ha conservat la documentació de mestratge,⁶³ de Gabriel Bennàsser sabem que va desenvolupar obra a diversos llocs de l'illa: el 1747 feia el retaule de sant Vicenç Ferrer d'Esporles, que també el daurà (1757), els mateixos anys també treballava la decoració escultòrica dels laterals de la capella de sant Antoni d'Alaró (1755-1764),⁶⁴ a més, s'encarregà de daurar el retaule de sant Josep del Santuari de Lluç (1756-1757)⁶⁵ i el 1763 amb Nicolau Ponç i Joan Muntaner va fer el retaule major de la parroquial de sant Jaume a Palma. El 1774 era un dels rectors del gremi i el 1778 feia un escut de sant Vicenç per Bunyola.⁶⁶

61 Encara que en el present treball no incidim en les qüestions iconogràfiques referenciam un treball acurat sobre la tipologia de sant Sebastià a Mallorca: CANTARELLAS CAMPS, C.: "Iconografía de San Sebastián en Palma", *Mayurqa*, 6, 1971, p. 61-75. Aquest sant, com d'altres, és habitual en els temples illencs formant part del corpus de patrons titulars de Mallorca: Ramon Llull, la Immaculada, santa Bàrbara (que també l'hem trobada en aquest temple, així com en el retaule que Deïà va fer a Banyalbufar), santa Catalina Tomàs, sant Alonso, sant Francesc de Borja o santa Pràxedes, entre alguns d'altres.

62 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, f. 92v. *Pº deurar la custòdia de nostro Amo 22 ll.*

63 GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca...*, p. 392.

64 VILLALONGA VIDAL, A.J.: *Els retaules barrocs d'Alaró (1626-1785)*, Alaró, 2001, p. 72-73, 82-85.

65 BESTARD CLADERA, B.; JIMÉNEZ FRONTERA, J.; RAMON LIDÓN, M.: *L'església i els retaules del Santuari de Lluç*, Palma, 2004, p. 22, 25, 38-39.

66 BESTARD CLADERA, B.; JIMÉNEZ FRONTERA, J.; RAMON LIDÓN, M.: *L'església...*, p. 38-39; CARBONELL

La personalitat de l'escultor Bennàsser ja ha estat apuntada en diverses ocasions; era un escultor que arribà a tenir una posició benestant (el testament com veurem ho demostra), en el seu taller també hi devia treballar l'escultor Sebastià Caimari, un possible familiar de Bennàsser.⁶⁷ L'escultor, de fort caràcter, sovint tenia conflictes amb els clients, per exemple: amb el lliurament de la figura de sant Vicenç Ferrer d'Esporles, amb els treballs per a la capella de sant Antoni d'Alaró o durant 1774 que va ser objecte de demanda pel nou rector del gremi d'artistes per no haver donat els comptes com anterior directiu.⁶⁸ D'aquesta manera personal també en traspua el testament que va realitzar nou anys abans de morir: *...gozant de perfecta salut, per gracia del señor axí de cos, com d'enteniment, ferma lo que hi ha y clara memòria...*; i quan disposa el lloc d'enterrament no dubta de la voluntat dels altres: *...una tomba que se farà baix la capella o altar de Nostra Senyora del Carme...* del convent de santa Teresa on també s'hi haurien d'enterrar el seus infants si morien i, fins poc després, no escau en el permís de la priora.⁶⁹ A més de l'ofici d'escultor cobrava nòmina per ser *torrer major de Palacio*, encara que en el testament es queixava que el salari se li havia reduït a només tres sous diaris.⁷⁰

L'escultor Gabriel Bennàsser es casà quatre vegades. La primera muller, Sebastiana Guardiola, morí jove el 31 d'agost de 1734. Sebastiana va fer marmessors als seus pares, Felip que era picapedrer i Esperança Vidal, i el marit. La finada escollí sepultura en el vas dels Tomassos del claustre del convent del Carme. D'aquest primer matrimoni nasqué una filla, Antònia, que va esdevenir l'hereva.⁷¹ Poc després de la mort de Sebastiana l'escultor es casà amb Cecília Bisquerra amb la qual no degué tenir descendència i després de la mort de Bisquerra l'escultor es casà, per tercera vegada, amb Argentina Noguera. Amb aquest tercer matrimoni li nasqueren dues filles més, Maria Antònia i Argentina. Les dues es casaren, la primera amb el músic Pere Lluç Albertí i la segona amb el pintor Miquel Borràs. Finalment, la tercera muller, Bisquerra, morí i l'escultor es casà per darrera vegada amb Elisabet Ximelis. Ximelis devia ser bastants anys més jove que Bennàsser i amb aquest darrer matrimoni l'escultor tengué dos fills: Miquel Gaietà i Onofre Nicolau.⁷²

Quan morí l'escultor (1789) encara era vigent el testament que va fer l'any 1780. L'escultor Bennàsser, fill de Miquel i Antonina Pasqual, va fer marmessors a: Elisabet Ximelis, la muller; Salvador Sureda de Sant Martí, marquès; Bernat Vallespir, prevere beneficiat de l'església de sant Nicolau; Francesc Mulet, beneficiat de sant Jaume i el Dr. Joaquim Fiol i Estada.⁷³

SANS, R.; SALOM FORTEZA, M.: *Els retaules de l'Església Parroquial de Sant Pere d'Esporles*, Esporles, 1998, p. 80-82; NICOLAU I BAUZÀ, J.: *El rector D. Simó Masroig i l'església de Bunyola*, Bunyola, 1990, p. 60.

67 VILLALONGA VIDAL, A.J.: *Els retaules...*, p. 83.

68 VILLALONGA VIDAL, A.J.: *Els retaules...*, p. 82-85.

69 Aquest lloc actualment no és localitzable perquè tot el trespol del temple conventual fou tapat/renovat amb rajoles hidràuliques. La relació que l'escultor tenia amb aquest convent (veïnat, devocional, lloc d'enterrament, donació de llegat...) fa que la probabilitat que hi treballàs o que tenguí obra feta, encara que sia secundària, es pugui contemplar com un fet.

70 ARM, Notaris, R-496, f. 35r-38r.

71 ARM, Notaris, R-198, f. 139r-v. Si la filla moria l'herència passava als pares i a l'escultor a parts iguals.

72 ARM, Notaris, R-496, f. 35r-38r.

73 Fiol Estada és un personatge que els darrers anys s'ha renovat la seva biografia publicada. Primer varen sortir les memòries publicades: PONS PASTOR, A.: *Dietari del Dr. Fiol: memòries de don Joaquim Fiol, de Mallorca, Doctor*

Com s'ha dit es va fer enterrar al convent de santa Teresa de Jesús un convent que li era molt pròxim, doncs, ell vivia en el carrer de can Pueyo, a l'altra banda de les Rambles on hi ha el convent. En aquest convent li deixà una pintura de l'Ecce Homo que cada any l'escultor prestava a les monges per muntar la Casa Santa.⁷⁴ Aquesta pintura, segons indiquen les dades que posseïm, encara es conserva en aquest recinte. La pintura presenta el format habitual de l'Ecce Homo, encara que sigui de qualitat regular, perquè el lector es faci una idea, segueix el model que realitzà el pintor Guido Reni el 1640 incorporant mig cos cobert amb un mantell púrpura i una soga al coll que li davalla pel pit. Per altra part, l'element definidor d'aquesta pintura respecte a les altres que conserva la Comunitat la trobam en la precisió de la descripció de l'escultor Bennàsser: ...*ab vasa negra y perfils a la romana*.⁷⁵

La casa de l'escultor pagava un alou i era de jurisdicció directe de l'abat i del monestir de sant Feliu de Guíxols i com a veïnats tenia el cunyat capellà Onofre Ximenis, Jaume Campaner i el pintor Joan Muntaner.⁷⁶ Uns anys abans (1772) la talla per la casa era de 334 lliures.⁷⁷ A més, entre els llegats, deixava part a la causa pia de Ramon Llull i de Catalina Tomàs. La primera filla, Antònia, s'havia casat amb Nicolau Escarrillo amb el qual tengué dues filles, Josepa i Sebastiana. El 1789 la filla Antònia ja havia mort i foren les dues nètes qui se'n beneficiaren de l'herència de l'avi; altra deixa anava a les filles tenguades amb Argentina Noguera, Maria Antònia i Argentina. El 1780 quan feia el testament li devia doblers a alguns dels marmessors, Bernat Vallespir i a la cunyada Margalida Ximelis, que els pagaria amb el llegat. Als dos darrers fills, Miquel i Onofre, els deixava la legitima, eren dos al-lots petits i fadrins i la mare Ximenis passava a ser nomenada la tutora. Després de pagar la legítima als fills o a les nètes i els deutes quedava la seva dona Ximelis com hereva de tot el demés.⁷⁸ L'escultor no tenia només a Vallespir i a la cunyada com a únics prestadors, l'altre marmessor, l'advocat Estades també en els darrers anys (1787) li havia deixat doblers.⁷⁹

en Drets, que comprenen de l'any 1782 fins en 1788, 1-2, Mallorca, 1933-1935; un advocat que se'l trobà relacionat amb el clergat local: POU AMENGUAL, M.; SUAU FONT, B.: "Antoni Evinent, de mossèn bunyolí a diputat a Corts", a FULLANA PUIGSERVER, P.; GAMBÚS SAIZ, M. (coord.): *El bisbe Nadal i la Catedral de Mallorca*, Palma, 2013, p. 204, 212; i que actualment ha tornat a ser objecte de revisió: SIMÓ, C. (ed.): *Diari de Joaquim Fiol i Estada: Mallorca, 1782-1788*, Palma, 2014.

74 Item dex al convent... a figura del Ecce Homo, que tinch en me casa ab vasa negra y perfils a la romana, que és el mateix que he acostumat sempre emprar per la casa Santa.

75 ARM, Notaris, R-496, f. 35r-38r. Hem de recordar que aquest temple, des de la seva fundació, és un recinte monacal d'orde de clausura i, per tant, amb un patrimoni salvaguardat amb un índex bastant elevat. Per altra banda, gràcies a la bona disposició de la Comunitat sabem que custodia tres pintures amb aquesta iconografia. Les dades específiques que anotà l'escultor són les que identifiquen la pintura perquè les altres (una representa la figura sencera asseguda i l'altra és de mig cos, mira a l'espectador i aguanta una canya entre les mans) tenen un marc llis. El marc que anotà Bennàsser seguiria un perfil que és habitual en el segle XVIII i segons la terminologia de Guillermo Fatás i Gonzalo Borrás: (a lo) *Romano. V.*bordado al.; Bordado*. (2) ...*unión de piezas...ensambladas, contorneadas...a pespunte, cadeneta, cordón u otro punto... al modo romano* (FATÁS, G.; BORRÁS G.M.: *Diccionario de términos de Arte*, Madrid, 1993 (1980), p. 44, 208).

76 ARM, Notaris, R-496, f. 35r-38r.

77 LLOMPART, G.: "Elenco primerizo...", p. 322, 323. Bennàsser apareixia com a *torrero mayor de los Fuegos*, en una relació gremial d'aquest any. Aquest ofici deu ser el mateix que cita en el testament com a *torrer mayor de Palau*. El veïnat pintor, Joan Muntaner, no degué mudar-se a una casa veïna de l'escultor fins a la dècada dels vuitanta, perquè en aquests anys vivia a la plaça del Mercat.

78 ARM, Notaris, R-496, f. 35r-38r.

79 SIMÓ, C. (ed.): *Diari de Joaquim Fiol...*, p. 386. Van ser vuit reals castellans.

Malauradament, la vídua Elisabet Ximenis no sobrevisqué més d'un any i morí el 24 de febrer de 1790. La seva mare encara viva es convertí en una de les marmessores juntament amb el germà prevere Onofre Ximelis, la germana Margalida i els dos fills. La sepultura la trià, així com havia fet l'escultor, a la capella del Carme del convent de les Tereses vestida amb l'hàbit teresià. La legítima es passava una altra vegada als dos fills i a Onofre, a més, la propietat dels béns familiars. Miquel Gaietà es trobava fora del país i es reservava l'usdefruit i la legítima per si tornava. En cas de no tornar tot quedava a mans del germà Onofre.⁸⁰

La causa de l'absència del fill és que havia emigrat a Amèrica el 1787 i seguia a l'estranger sense que la família tengués notícies de la tornada.⁸¹ S'hauria de veure si Miquel formava part de les onades migratòries que afectaven a les illes en aquests anys, com en el cas de Menorca,⁸² o era un fet puntual. Com que els fills seguien menors d'edat el tutor i dipositari del béns requeia, de moment, a l'oncle capellà Onofre Ximenis. Que l'advocat Estades fos un dels marmessors indica que ambdues famílies tenien cert grau de confiança. Joaquim Estades, habitualment en els darrers anys, solia fer arribar tabac a l'escultor així com diversos comestibles (panades o galls). A casa de l'escultor Bennàsser l'advocat també hi va anar per tractar la documentació de la vídua Llinàs, que devia residir a la casa de l'escultor, sobre el valor d'una botiga a on participaren els mestres d'obres Mesquida i Gelabert actuant-hi de taxadors. Estades, a més, era consultor sobre la hisenda de la família.⁸³

Els béns de la família eren nombrosos i sobretot pel que fa a les peces pictòriques de l'escultor. Bennàsser havia arribat a acumular més de trenta pintures: dues dedicades a la història antiga o mitologia, disset de religioses (entre aquestes l'Ecce Homo que havia llegat al convent de les Tereses i una de Nostra Senyora del Carme, senyal que hi devia tenir devoció doncs també era la titular de la capella que escollí per ser enterrat), vuit bodegons de fruïteres, dues de paisatges, diverses d'animals, dos mapes i set estampes religioses emmarcades.⁸⁴ Sobre l'aspecte de la seva professió, malauradament, Bennàsser no disposava d'abundants peces de treballs, tant de material com d'estudi, que ens puguin

80 ARM, Notaris, R-496, f. 93r-95r.

81 SIMÓ, C. (ed.): *Diari de Joaquim Fiol...*, p. 55, 119, 149, 315, 393. El novembre de 1787 Miquel acudí a acomiadar-se de l'advocat Estades, un íntim de la família. Els fills de l'escultor solien acudir habitualment a la casa de l'advocat que li devien fer de missatger duent-li "rollos" i panets.

82 Ens referim a l'emigració des del 1777 de menorquins cap a Saint Augustine a la Florida. On encara resten testimonis gràfics d'aquesta emigració, per exemple, en el sostre del College de Saint Augustine amb diversos escuts quadríbars del Casal de Barcelona, un d'ells amb la franja blava, comuns a les illes.

83 SIMÓ, C. (ed.): *Diari de Joaquim Fiol...*, p. 20, 83, 89, 95, 96, 101, 463. En una de les visites que l'advocat va fer a ca l'escultor (1783) anà a veure el seu veïnat, el pintor Muntaner, a qui li tenia encomanada una pintura de sant Sebastià. Per a la biografia d'aquesta nissaga vegeu: CARBONELL BUADES, M.: "Muntaner, els", *GEPEB*, 3, p. 321-324. A més, el pare d'aquest Joan Muntaner, J. Muntaner Upé, també pintor, tramitava notarialment un deute amb l'escrivà Antoni Ferrer el gener de 1756 (ARM, Protocols, 5769, f. 6r-7r.); així com ell tenia l'obligació de pagar un cens de poc més de 4 lliures a favor de la fàbrica de la Seu (ACM, Llibre de fàbrica, reg. 1958, 1793-1796, f. 3v, 33v; reg. 1959, 1797-1809, f. 36v). A més de morir a Lluçmajor (1802) alguna relació devia tenir amb el poble, almenys patrimonial, perquè havia canviat unes terres de *les Hortes* a Ciutat amb unes altres *del Pedregar* de Lluçmajor amb Josep Sanglada i Togores (ACM, Llibre de fàbrica, reg. 1961, f. 84v). Aquesta darrera citació va ser feta tres dècades després de morir el pintor, com que era un registre de cens es recordava d'on provenia l'obligació pecuniària.

84 La notícia de l'inventari d'aquest escultor ja fou apuntada per: FERRÀ-PONÇ, D.: "Gabriel Bennàsser", *GEM*, 18, Palma, p. 331; i també a: VILLALONGA VIDAL, A.J.: *Els retaules...*, p. 82. Per considerar que aquest article té a l'escultor com a un dels principals protagonistes de l'estudi transcrivim la part de peces artístiques que disposava Bennàsser per poder complementar la biografia que estem desenvolupant. Vegeu l'annex final.

fer aprofundir en el seu context laboral o artístic. Potser a la darrera etapa de la seva vida la faceta d'escultor la devia tenir prou abandonada, al cap i a la fi, morí amb 84 anys complits una edat prou avançada en aquesta època i ja el 1780 en què cursà les darreres voluntats quan treia a col·lació el deute que havia contret amb Bernat Vallespir hi deixà apuntat: *...per subvenir les mies necessitats en la edat avançada ab que hem trop en què és molt poch lo que guany de mon art d'escultor...*⁸⁵ Pel que fa al treball d'escultor, per la casa tenia repartides quatre figures de guix i alguns serafins. En el porxo tenia abandonades algunes peces que degué utilitzar quan treballava d'escultor com, per exemple, divuit models de guix i fang que devia usar per dibuixar i compondre les obres escultòriques, tant per a retaules com per a les figures soltes. A l'entrada de la casa, on devia treballar quan feia d'escultor, encara li restaven el banc de treball, diverses peces de ferro i quinze eines (gúbies, martells...).

Una vegada establerta una aproximació a aquest escultor vegem com en els darrers anys que treballava per a la capella de sant Antoni d'Alaró (1755-1764), així com poc abans d'estar documentat per a les tasques del retaule major de la parroquial de sant Jaume de Ciutat (1763), havia establert relació laboral per fer el retaule principal de l'església de Maria.⁸⁶ D'aquesta tasca constructiva ens manca el contracte inicial així com un registre complet de l'obra feta i, per tant, ens hem de guiar amb els rebuts aleatoris que aconseguí registrar la confraria de sant Josep. Bennàsser ja havia iniciat el treball escultòric durant el 1762 que en cobrava unes primeres 22 lliures.⁸⁷ En resum, des de l'any que tenim constància dels inicis de la fàbrica per l'escultor Bennàsser fins el darrer rebut que cobrà *...de l'esquerada del quadro major...* arplegà més de 150 lliures. Un preu baix pel volum de l'obra que o bé només contemplava la part essencial de la peça o no quedaren registrades totes les partides de la feina. A més a més, de poder-se donar les dues circumstàncies, també s'haurà d'incloure altres evolucions i incorporacions que de moment no en tenim constància (decoració, daurat, imatgeria...). Per altra banda es deixà anotat que la confraria tenia un llibre de comptes específic per a les despeses de la construcció del retaule major: *...continua en lo llibre de la obra de dit quadro...*,⁸⁸ ara per ara perdut, i on segurament es degueren inscriure en detall tota l'obra realitzada i pagada durant el període sencer que degué durar el procés, així com els artesans i artistes que hi degueren intervenir, a més de Bennàsser, perquè en algun rebut es refereix no només a un sol mestre sinó a *mestres*, en plural. De fet d'aquest llibre s'encarregaren no sols els obrers de sant Josep sinó també els obrers majors que trobam gestionant els comptes a partir de 1770, juntament, amb els obrers del sant patriarca.⁸⁹

85 ARM, Notaris, R-496, f. 37r. A diferència del principi del text que exposà que estava en bastant bona salut, en aquesta part que "ha d'excusar-se de no pagar el deute" exposava que ja era vell, guanyava poc i li havien davallat el sou de torrer.

86 El fet que Berard en el seu llibre de viatges no mencionàs el retaule major de Maria de la Salut va fer suposar a l'historiador Pastor Sureda que fos posterior a 1781 (PASTOR SUREDA, B.: *L'església de Maria...*, p. 56-57). Encara que s'acabàs, efectivament, en posterioritat a aquesta data les peces d'aquest retaule, com veurem, devien estar força avançades.

87 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. *Die 9 setembre 1762 sobri la caixa de la obreria de dit sant ab la assistència de dits obrers y vicari y se troba endins dita caxa 22 ll de los avensos de las antecedents obreries y se entregaren a Me Gabriel Bennàsser, escultor a compte del quadro major desta iglesia en virtud de decret de su Illma. Segons albarà de dit dia i any.*

88 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. 23/05/1766.

89 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. 10(?) / 6/1770, *Obrers majors y St. Josep... 31 ll. pel*

Altres obraries (O. sant Francesc Xavier) seguien participant del conjunt de la fàbrica parroquial. Tant els obrers majors com els de sant Francesc Xavier intervingueren en el pagament del frontispici de l'edifici. A més, els obrers majors s'encarregaren de l'escala de la trona.⁹⁰

La construcció del retaule major a Bennàsser li suposà més de deu anys, doncs, és a l'any 1772 quan trobam la darrera partida de 19 lliures que cobrà.⁹¹ És, per tant, entre aquests anys quan podem trobar el desenvolupament i l'avançament de la feina executada; després de les 22 lliures cobrades el 1762, l'any següent, l'escultor en cobrava altres 36 lliures per l'escultura del moble.⁹² Els anys posteriors, 1764 i 1766, cobrà 50 lliures més pel treball, segurament, segons la disposició i la possibilitat dels comptes dels responsables.⁹³ Els primers anys de la dècada del 1770, abans de la darrera partida que hem fet referència, en cobrà 41 lliures més.⁹⁴ Finalment, si bé el retaule potser encara no està del tot acabat, sí que devia estar conformant en un grau bastant elevat perquè l'escultor el 1772 treballava en la decoració secundària com eren alguns ornaments per a la imatge de la titular.⁹⁵ Així i tot, fins el 1788 no es degué beneir o coronar de manera definitiva com marca l'escut central de l'àtic.⁹⁶

El retaule major (Fig. 7) es va dissenyar en planta convexa amb tres carrers i tres cossos. El carrer central va ser reformat a començaments del segle XX i, per tant, no podem dir com estava format inicialment. S'ha conservat la prede de la dels dos carrers laterals amb les pintures de sant Marçal i sant Llop. El cos central, dividit per columnes acanalades i

transport y mantenimiento de los mestres del quadro mayor. Potser entre aquests mestres hi poguéssim incloure a l'escultor Sebastià Caimari, que ja se l'ha trobat relacionat amb aquest escultor, així com el pintor Joan Muntaner, veïnat de Bennàsser.

90 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. 11/6/1775; 6/6/1779.

91 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f., 1771-1772, ...19 ll. 15s. 8, *dita partida tenen dits obrers en dipòsit per donar a lo escultor per la última paga de la escarada del quadro de lo altar mayor...* El juliol de 1772 es quan es paga per l'ornamentació de la titular. Cap a les darreres pàgines del llibre (s/f) sembla que es troba un resum de part dels comptes dedicats al retaule major que tornen apuntar a un pagament de 22 lliures que havien realitzat a Bennàsser el 1766.

92 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. *De les 36 ll 10 s dels comptes de la confraria St. Josep dades als comptes (02/07/1763) y ditas 36 ll. 10s. Son entregades a mestre Gabriel Bennàsser a compte de la escarada del quadro mayor segons albarà de dia 22(?) juliol 1763.*

93 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. 26/07/1764, *Cuyas partidas en una junta fan suma de 33 ll. 10 s. les quals combinades ab aquelles 62 ll. de las entrades es veu quedar a favor de dita obreria 28 ll. 10 s. les quals esvan entregades a mestre Gabriel Bennàsser, escultor, a compte de l'esquerada del quadro mayor de qui encara no se té albarà y queden definits dits obrers (Joaquim Font i Antoni Josep Bunyola); 23/05/1766, ... compte a favor de dita obreria 22 ll. 14 s. 5 les quals estan entregades a mestre Gabriel Bennàsser per la obra del quadro mayor de qui encara no ha fet albarà però que continuara en lo llibre de la obra de dit quadro y axí queden dits obrers cabals y difinits.*

94 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. 26/05/1771, ...*dita partida tenen dits obrers en dipòsit per donar a lo escultor per la última paga de la escarada del quadro de lo altar mayor, 19 ll. 15 s. 8. Dita partida que es entregada a lo escultor al 9/9/1772 y queden definits dits obrers; (04/07/1772) ...més se han entregat a lo escultor per compliment de la escarada del quadro... 22 ll. 13 s. 4.*

95 ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 70, s/f. Cap a la segona meitat de 1772, ...*dipòsit obrers per pagar a lo scultor per un adorno ha de fer per la figura de Nostra Senyora y queden definits... 30 ll.*

96 L'escut apunta dues dates: AÑYS 1788 1952. La primera, com hem dit, deu ser l'any definitiu que es degué acabar, daurar i beneir. Segurament sense la intervenció de Bennàsser que morí l'any següent i, per altra banda, com ell mencionà, ja no treballava. La segona, la data de l'any de la restauració i reforma.

anellades amb capitell jònic compost, té el nínxol amb la Mare de Déu de la Salut.⁹⁷ En els dos carrers laterals s'hi posaren les pintures de sant Pau i sant Jaume. La cornisa superior és completada amb un timpà trencat on s'hi troben dues escultures de nins àngels que antecedeixen l'àtic alçat sobre dues columnes amb una pintura de santa Margalida. El moble és coronat amb una altra parella d'àngels i un timpà circular amb l'escut. El retaule de la mateixa manera que altres treballs que realitzà Bennàsser, com el de sant Vicenç Ferrer d'Esporles, segueix amb la planta convexa i la decoració és una constant, amb els caps d'àngels amb garlandes, capitells compostos o les pintures laterals emmarcades dins rectangles de costats convexos, així com l'acabament amb un àtic de sostre circular i un escut del mateix disseny.

4. Conclusió

El temple de Maria, a partir del segon terç del segle XVIII, va fabricar un gran nombre de noves peces representació d'una certa puixança que devia tenir aquest llogaret durant aquesta etapa. Una gran part de l'obra s'ha conservat, especialment, els dos retaules fabricats per Joan Deià i Gabriel Bennàsser que són les dues millors peces que hem pogut estudiar. A més a més, d'incrementar el catàleg d'aquests dos escultors, també hem vist com el pintor Miquel Carbonell, descendent d'aquest llogaret, encara hi tenia relacions almenys laborals per haver fet un mínim de dues pintures (la de sant Francesc Xavier i la de santa Bàrbara) de la mateixa manera que de l'escultor Antoni Carbonell s'ha conservat la figura de sant Sebastià. L'increment de peces, retaules o capelles no s'aturà amb el retaule major de Bennàsser, just poc després d'haver-lo acabat, el temple sumà un nou espai, encara que desconeixem el grau d'importància, amb un nou altar de sant Antoni⁹⁸ i que, a poc a poc, anirien ampliant i restituint fins arribar al nou edifici.⁹⁹

Per altra banda, l'estudi no ha estat absent d'una aproximació, més enllà de l'aspecte plàstic, a tres dels artistes que participaren en la conformació del patrimoni setcentista d'aquest temple: Joan Deià, Miquel Carbonell i Gabriel Bennàsser. Tant pel que fa a les relacions familiars i, en certa manera, del patrimoni que manejava l'escultor Deià; com del pintor Miquel Carbonell que tenia diversos familiars de la mateixa professió: Jordi, germà i brodador; Joaquim, fill i pintor; i de l'escultor Gabriel Bennàsser que se'ns ha presentat bastant atraient, per exemple, amb el patrimoni pictòric que va aconseguir, així com l'extensa que va ser la seva vida conjugal i les relacions amb la classe benestant de Ciutat que va fer que establís amistat amb l'advocat Joaquim Fiol, i amb les relacions d'ambdues famílies hem sabut que un dels fills emigrà a Amèrica.

⁹⁷ La diversa documentació sobre la reforma, el cambril que es va fer, comptes, factures del fuster, etc. es pot trobar a: ADM, Arxius parroquials, Maria de la Salut, Reg. 115.

⁹⁸ ADM, Visites Pastoral, Oratori de Maria (santa Margalida), 1786, f. 152 i s.

⁹⁹ Aquesta evolució i increment es pot trobar resumida a: PASTOR SUREDA, B.: *L'església de Maria...*, p. 89-90.

5. Annex

Béns artístics de Gabriel Bennàsser Pasqual (Selecció).
ARM, Notaris, R-496, f. 8r-10r.

En la sala de dites cases:

...

Item un quadro gran de Apeles, y Capaspes sens vasa molt usat.

Item un quadro gran de las Amazonas sens vasa molt usat.

Item un quadro gran de sant Sebastià ab vasa negra molt usat.

Item sis quadros de vâries fruiteres, y vârios animals, entre los quals hy ha un llarguer, y tots ab vasa de colradura molt usats.

Item dues vases de xerol vermell ab brots de plata de sobreportal, ab quatre mitjas cortines de indiana, molt usades.

Item dos mappas de paper ab vasa negra a la Romana.

En la cambra ab Alcova y balcó:

...

Item un quadro de la Purísima Concepció ab vasa negra y vergarons de or a la Romana, gran.

Item un quadro gran de Nostra Senyora del Carme ab vasa de colradura negra.

Item un quadro gran de sant Antoni Abat ab vasa de colradura negra y vergarons a la Romana usat.

Item un quadro llarguer de la mort de Nostro Senyor ab vasa negra, y vergarons de colradura de sobreportal de la Alcova.

Item un quadro mediano de la Sagrada Família ab vasa negra y vergarons de colradura, usat.

Item un quadro mitjanser de Nostra Señora de los Dolores ab la matexa vasa, usat.

Item un quadro mitjanser del Ecce Homo ab vasa negra y vergarons de colradura, usat.

Item un quadret de Santa Magdalena mitjanser ab vasa de colradura.

Item dos fruiteras grans ab vasa ampla color de or usades.

Item dos payssos llarguers ab vassa blava, ab flors de plata usats.

Item un quadret estampa de sant Elías, ab vaseta blava, usat.

Item un quadret de Nostra Señora de la Pietat ab vidre y vasa de xerol camp negra usat.

Item dos quadrets mitjansers, esto és un de santa Cecília, y altre de Nostra Señora ab vasa negra y vergarons de colradura usats.

Item un quadret de cap de sant ab vasa de serol negre usat.

Item un quadret de la Anunciata ab vasa negra y vergarons de colradura molt usat.

En la cambra ahont morí dit testador:

...

Item un quadret petit figura de la Mare de Déu ab vasa negra de xerol usat.

Item quatre estampes de differents sants ab vasa de mitja caña vermella de xerol usades.

Item tres estampes de distints sants, ab vasa blava de xerol de mitja caña usades

Item quatre figures de sants de guix de colradura.

Item un quadro de paper picat figura de la Mare de Déu ab vasa negra y vergaró de r molt usat.

En el quarto de escalfapanxes:

...

Primo alguns serafins y un quadret llarguer figura de la Mare de Déu quan fugí a Egipte molt vell sens vasa.

En el Porxo:

...

Primo en un estudiuet del mateix se han encontrat devuit modelos entre guix y de fanch.

Item un cosí de fer bugada.

En la entrada de dites cases:

...

Item un banch de redolta(?).

Item un banch de treballar.

Item un ferramental.

Item quinze pessas de aynes de esculptor tot usat.

Fig. 1 Retaula de sant Josep. Maria de la Salut

Fig. 2 Retaule de sant Josep. Banyalbufar

Fig. 3 Pintura de sant Francesc Xavier

Fig. 4 Pintura de santa Bàrbara

Fig. 5 Sant Sebastià.
Casal rectoral. Maria de la Salut

Fig. 6 Nin Jesús.
Església des Carritxó

Fig 7 Retaule Major. Maria de la Salut

